

ТӨРИЙН ЗҮТГЭЛТНИЙ СУДАЛГААНЫ АСУУДАЛД

Б.Долгор
доктор, дэд профессор
ШУТИС, ХУС, Улс төр-стратегии судлалын профессорын баг

Хураангуй

Төрийн зүтгэлтний асуудал бол хүний нийгэм дэх улс төр-сэтгэл зүйн шинж төлөвт түүхэн тодорхой үзэгдэл. Төрийн зүтгэлтэн нь нийгмийн хөгжлийн хэрэгцээ, шаардлагаар төрөн гардаг төдийгүй, тэдний үйл хэрэг тухайн нийгмийн хөгжлийн үр дагавар үнэт зүйл болон өвлөгдөж байдаг онцлогтой. Иймээс төрийн зүтгэлтний асуудлыг философийн шинжлэх ухааны үүднээс авч үзэхдээ "бие хүний" категорт тулгуурлан төрийн зүтгэлтний дүр төрх бүрэлдэхэд нөлөөлөх нийгмийн хүчин талаас нь, улс төр судлалын шинжлэх ухааны хувьд төрийн зүтгэлтний имиж, имижийн бүрэлдэлтэнд улс төрийн нам, олон нийтийн сонгууль, хэвлэл мэдээллийн хэрэгслэлийн гүйцэтгэх талаас нь, түүхийн шинжлэх ухааны хувьд намтар зүйн хөрөг талаас нь үзэх зэргээр олон шинжлэх ухааны уулзварт авч үзэх нийлмэл асуудал болов уу?

Түлхүүр үг: Уламжлал, бихевиоризм, арга барил, шийдвэр, тулх эрхэмсэг шинж

Түүхэн тодорхой соёл иргэншил бүр нь бие биенээсээ ялгагдах онцлогтой төрийн зүтгэлтнүүдийг төлөвшүүлэн хөгжүүлж ирсэн билээ.

Монгол оронд ардчилал шинэчлэл өрнөсний үр дүнд төрт ёсны уламжлал сэргэж, эрдэмтэд судлаачид төдийгүй ард түмэн нийгмийн ухамсарын энгийн түвшинд өнөөгийн төрийн зүтгэлтэн гэж хэн бэ? Тэд нийгэмд ямар үүрэг гүйцэтгэж байна? гэдэгт ихээхэн анхааралтай хандах боллоо.

Нөгөөтэйгээр "Шилдэг сайн" удирдагчийн тухай зохиомол домог маягийн төсөөлөл хүмүүсийн санаа сэтгэлийг эзэмдэж монголын их хаадын шинж төрхийг өнөөгийн төрийн зүтгэлтнүүдтэй харьцуулах замаар тэдний явуулж буй үйл ажиллагаанд эерэг, сөрөг байдлаар хандах, үнэлэлт дүгнэлт өгөхдөө туйлшрах байдал түгээмэл ажиглагдах байна.

Аливаа улс үндэстний хөгжлийн салшгүй асуудлын нэг бол тухайн нийгмийнхээ амьдралд чухал үүрэг гүйцэтгэдэг субъектуудийг илрүүлэн тодруулах явдал билээ. Төрийн зүтгэлтэн бол нийгмийн сэтгэл зүйн харилцан

нөлөөлөлд тулгуурлан гарч ирсэн түүхэн тодорхой нөхцөлд, олон түмний нэгдмэл сонирхлыг илэрхийлэгч хэмээн хүлээн зөвшөөрөгдсөн өвөрмөц бие хүн юм.

Сэтгэгчдийн үзэл баримтлалаас үзэхэд төрийн зүтгэлтэн нь нийгмийн захиалгаар “усан дээрх навч” мэт өөрөө “хөвөн” гарч ирдэг тухай дурьдагдсан бий. /1/ Энэ нь хэдий анхаарууштай боловч төрийн зүтгэлтний дүр төрх бүрэлдэх үйл явц олон хүчин зүйлээс хамааралтай. Өөрөөр хэлбэл нийгмийн хөгжлийг өөд татах чин хүсэл, тодорхой эрх мэдлийг эзэмших, бусдаар өөрийгөө хүндлүүлэх, олны талархал хүлээх, хэрэгцээгээ хангах, амьдралаа сайжруулах зэргээс хамааралтай хэмээн үзэж болох бөгөөд энэ нь тэдний дотоод ертөнц рүү өнгийн харах хэрэгтэйг анхааруулж буй хэрэг.

Өнөөгийн нөхцөлд монголын төрийн зүтгэлтний уламжлалт дүр төрхийг судлах, социализмын үеийн төрийн зүтгэлтний эерэг, сөрөг шинж төрхийг анхааран үзэж сургамж авах, иргэний нийгмийн үеийн төрийн зүтгэлтнүүдийн дүр төрх бүрэлдэх онцлог, төлөвшил хөгжлийн асуудалд анхаарах нь нийгмийн амьдралд бодитой хандахад тодорхой ач холбогдол өгөх буй заа.

Төрийн зүтгэлтний судалгаа нь өнө эртнээс эх улбаатай. Ийм учраас эрдэмтэд мэргэдийн хийсэн судалгааны үр дүнтэй танилцах, нийгмийн тодорхой үе шатанд бүрэлдэн тогтсон бие хүний өвөрмөц дүр төрхийг судлан тэдгээрийн ололт дутагдлыг тунгаан үзэх шаардлагыг зүй ёсоор бий болгож байгаа юм.

13-р зуунаас үндэс суурь нь тавигдаж ирсэн Чингисийн алтан ураг судлал, нөхөд ба анд судлал зэрэг шилэгдмэл идэвхтэй бүлгийн судалгаанаас үзэхэд нүүдэлчин монголын язгууртанууд, алтан ургынхны нийгэм - улс төрийн дүр төрхийг товойлгон тодорхойлох явдал төрт ёсны салшгүй хэсэг байсаар иржээ. /2/

Манай орны хувьд төрийн зүтгэлтэн судлал нь орчин үеийн утгаараа төдийлэн хөгжөөгүй хэдийч энэ талаар түүхийн сурвалж, судалгаа арвинтай бөгөөд тэдгээрийг нэгтгэн дурьдвал:

1. Монголын төр улс, хаадын түүх, цадиг шастирууд
2. Гүн ухаан, шашны бүтээлүүд
3. Археологи, угсаатны зүйн материалууд
4. Хууль цаазны эх сурвалжууд
5. Гадаадын эрдэмтэн судлаачдын бүтээл, аялагчдын дурсамж , тэмдэглэл
6. Түүхэн уран зохиол зэргийг нэрлэж болно.

Аливаа төрийн зүтгэлтний судалгаа нь ямагт тухайн цаг үедээ шинэлэг бөгөөд хүн төрөлхтний мэдлэгийн санд өвөрмөц хувь нэмрийг оруулсаар иржээ.

Одоогоор төрийн зүтгэлтний судалгааг дараах хоёр түвшинд ангилан үзэж байна.

1. Төрийн зүтгэлтний загварыг онол-арга зүйн түвшинд боловсруулах
2. Хэрэглээний чиглэлээр эмпирик судалгаа хийх гэсэн үндсэн хоёр чиглэлээр хөгжиж байна.

Дээрх судалгааг харьцуулж үзвэл тоо хэмжээний хувьд эмпирик судалгаа нь давамгайлж байдаг. Энэ нь нийгмийн сэтгэлгээний хамгийн түгээмэл хэлбэр болох “бусдад дүн тавих”-тай холбоотойгоор уг төрийн зүтгэлтнийг төрийн өндөрлөгөөс нь буусны дараа түүний үйл ажиллагаанд үнэлэлт дүгнэлт өгч ирсэн байна.

Нөгөөтэйгээр ямар нэгэн судалгааны үр дүн нэг талаар цаг хугацааны бүтээгдхүүн учраас энэ утгаар нь төрийн зүтгэлтний судалгааг эртний, дундад, орчин үеийн гэж хувааж болох юм.

Эртний үед хаад, язгууртнуун сурвалжтнуудын намтар зүйд тулгуурласан “аугаа их хүний” үзэл санаа зонхилон хөгжиж байв. Иймээс тухайн үеийн судалгаа нь домог зүй, шашин, түүхэн хандлагуудад тулгуурлан хөгжиж байв. Сурвалжаас үзэхэд монголын төр ёсны эртний сэтгэлгээнд ч ийм хандлага олонтоо ажиглагддаг. Жишээ нь: Сүмбийн удирдагч Таньшихуайгийн эх мөндөр залгиснаас түүний төрүүлсэн домог, Алунгоо эх Нируны дээд өвгийг гэрлийн туяанаас хэвлийдээ олсон зэрэг домгийн үзэл санаа нь тухайн цаг үеийн удирдагчидийг гүрэн улсаа нэгтгэн захирах “дээд тэнгэрээс заяат” гэдгийг тайлбарлахтай холбоотой нийгмийн сэтгэлгээний үр дүн юм.

Дундад үед төрийн зүтгэлтнийг хувийн шинж төрх, шашны үнэт зүйлс, бүтцийн онолуудаар голлон тайлбарлаж иржээ. Иймээс хаад ноёдуудын удам угсаа, эрх ямба, байр суурь, шилдэг шинжүүдийг тайлбарлахад ихэвчлэн анхаарч байлаа.

Орчин үед төрийн зүтгэлтний судалгаа олон шинжлэх ухааны зааг дээр хөгжих болсныг дээр дурьдсан билээ.

Орчин үед төрийн зүтгэлтний судалгаанд доорхи түгээмэл хандлага байгааг авч үзье. /3/

1. Сэтгэлгээн дэх “уламжлалт хэв маяг”-ийн хандлага. Энэ нь тухайн улс үндэстний ёс заншилд тулгуурласан удам гарлаар шинжих ёс. М.Веберийн боловсруулсан сонгодог хэв шинжийн тухай үзэл баримтлал буюу харизматик, уламжлалт, рациональ удирдагчийн тухай асуудал юм.
2. Ерөнхий зэрэглэлийн шинжилгээ. Энэ чиглэл нь төрийн зүтгэлтний асуудлыг судлахдаа засаглалын институтцийг голчлон анхаардаг.
3. Бодьгалын намтар зүйн хандлага. Иж бүрнээр бичигдсэн үнэн бодит намтрыг судлан шинжлэхэд голлон анхаарах зэрэг болно.

Манай орны хувьд төрийн зүтгэлтний судалгаа нь ерөнхийдөө ажил хэргийн хүрээгээр хязгаарлагдаж гүйцэтгэх засаглал, төр засгийн үйл ажиллагаанд тухайн бие хүний гүйцэтгэж ирсэн түүхэн үүргийг судлахад голлон анхаарч ирсэн.

Төрийн зүтгэлтний судалгаанд байгаа нийтлэг дутагдал бол элит, лидерт хэтэрхий анхаарал тавиад энэ нь бүлгийн харилцаанд хамаарах асуудал гэдгийг орхигдуулдаг явдал юм. Уламжлалт төр ёсны жаягт их хаадын шадар туслахууд, түшмэл, тайж нар, цэргийн жанжид зэрэгт анхаарал ихээхэн тавьж байсан нь дээр дурьдсан бүлгийн асуудалд анхаарч байсныг харуулж байна.

Өнгөрсөн зуунд төрийн зүтгэлтний талаар хэд хэдэн үзэл баримтлал боловсрогдон хөгжиж ирсний хамгийн түгээмэл баримтлал нь бихевиоризмын арга зүйн асуудал юм. Энэ арга нь хүмүүсийн зан байдал, харилцаа, үйлдлээр төрийн зүтгэлтний шинж төрхийг тодорхойлох, тайлбарлах хандлагатай.

Хоёр дахь гол үзэл баримтлал нь дагачдын сэтгэл зүйн онол. 1930-аад оноос К. Левин, Р. Липпит, Р.Вайт нар төрийн зүтгэлтнүүд үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэхдээ дагагчдаа доорхи арга барилийг хэрэглэн удирддаг хэмээн үзжээ.

1. Авторитари арга барил. Төрийн зүтгэлтэн шийдвэр гаргаж, дагагчдаа чанд хянахыг үйл ажиллагааныхаа гол механизм болгон хэрэглэдэг. Мөн түүнчлэн ажиллах нөхцөлийг нь бүрдүүлэх, хүнээ зөв сонгох, үүрэг даалгаварыг оновчтой хуваарилах зэргийг зайлшгүй нөхцөл хэмээдэг.

2. Ардчилсан арга барил. Төрийн зүтгэлтэн аливаа асуудлыг оролцооны арга хэлбэрээр шийдвэрлэхийг голчилдог. Өөрөөр хэлбэл хүн бол угаасаа ажилсаг, санаачилга идэвхтэй учраас удирдлагын зүгээс нөхцлийг бүрдүүлээд өгвөл бүтээж туурвих чадвартай гэж үздэг.
3. Чөлөөт уян хатан арга барил. Төрийн зүтгэлтэн аливааг эхлэх санаачлагыг өдөөх, сэдэл тэмүүллийг төрүүлэхийг анхаардаг. Энэ нь нийгмийн амьдралд хүмүүсийн бие даасан сэтгэлгээг нэмэгдүүлж идэвх зүтгэлийг нь өрнүүлдэг гэж үздэг.

Төрийн зүтгэлтний талаархи гурав дахь үндсэн үзэл баримтлал нь нөхцөлт хошуучлалын онол юм. Хошуучлагчийн шилдэг шинж чанарууд, арга барилд тулгуурлан төрийн зүтгэлтний шинж төрхийг судлах арга юм. Ф.Фрейдлерийн онолоор ардчилсан ба ардчилсан бус дэглэмтэй улс орны төрийн зүтгэлтний гаргаж байгаа шийдвэр нь уг төрийн зүтгэлтний мөн чанарыг тодорхойлно гэж үзсэн.

Ардчилсан бус шинж				Ардчилсан шинж		
Төрийн зүтгэлтэн шийдвэрээ өөрөө мэдэж гаргадаг	Төрийн зүтгэлтэн шийдвэрээ худалдаг	Төрийн зүтгэлтэн саналаа хэлээд асуудал тавихыг хүсдэг	Өөрчилж болох шийдвэрийнхээ төслийг танилцуулна	Шийдвэрлэх асуудлыг танилцуулаад шийдэж болох саналуудыг авч шийдвэрээ гаргадаг	Шийдвэр гаргах хүрээг тодорхойлох шийдвэрийг дагагчид гаргана	Төрийн зүтгэлтэн тодорхой хүрээнд дагагчдаар чөлөөтэй шийдвэр гаргуулдаг

Төрийн зүтгэлтний үйл ажиллагааг тодорхойлох нь улс төрийн үйл явцын гол зангилаа асуудлын нэг бөгөөд энэ нь нийгэмшилтийг системчлэлийн аргаар судлахад хүргэдэг. Төрийн зүтгэлтний шинж төрхөд нөлөөлөх нийгмийн хүчин зүйлийг авч үзвэл:

1. Нийгмийн хөгжлийн түвшин
2. Улс төрийн системийн төлөв байдал, бүрдэл
3. Улс төрийн соёл, хэм хэмжээ зэрэг болно.

Нийгмийн амьдралыг зохион байгуулна гэдэг бол хүний үйл ажиллагааны нэгэн чухал хэсэг төдийгүй үүрэг юм. Энэ үүрэг нь хүний өөрийнх нь үйл ажиллагаа, зан байдал, араншин, үзэл бодол, авьяас билэг, боловсрол, идэвх санаачлага, зоригийн шинж зэргээр дамжин төрийн зүтгэлтний төрхийг бүрдүүлэх боломжуудыг үүсгэдэг.

Бие хүний төрөлхийн чадварууд, сэтгэл зүйн давуу чанарууд, бусадтай адилсгах болон ялгарах шинжүүд нь тодорхой харьцаанд оршин байж сая манлайлан тэргүүлэх ажиллагааны дүр төрх болон тодордог ажээ. Бие хүний шинж чанар нь нийгмийн хэрэгцээнд тохирч байвал тэрээр субъектлэг чанар ихтэй төдийгүй зохистой, хүчтэй илэрдэг байна. /4/

Иргэний ардчилсан нийгэм өөрөө төрийн зүтгэлтний үйл ажиллагааг хүлээн зөвшөөрч баталгаажуулах нийгэм-улс төрийн таатай нөхцөл юм. Аливаа төрийн зүтгэлтэн нийгмийн шалгуураар шалгагдаж ард түмнээс дараах нөхцлөөр хүлээн зөвшөөрөгддөг болов уу?

1. Үзэл санааны нөхцөл. Нийгмийн гишүүд плюралист үзэл санаагаар харилцан хүлээн зөвшөөрч байгаагийн бодит илэрхийлэл. Энд төрийн зүтгэлтэн бол үзэл бодлоороо нэгдсэн бүлгийн “эцэг” болж байдаг. Иймээс төрийн зүтгэлтэн хүн тухайн тодорхой нөхцөл байдалд юу нь зөв болохыг тодорхой мэдрэх, нийгэм-улс төрийн хэм хэмжээг дагах төдийгүй, бусдыг зөв шийдэлд хүргэхэд нь тус дөхөм болох төрөлхийн соргог мэдрэмж туршлага, зөн билэгтэй байх ёстой ажээ.

2. Иргэний нөхцөл. Нийгмийн улс төрийн тогтолцоотой давхцсан юмуу, эсвэл “тогтолцооны доторхи тогтолцоо” маягтай иргэдийн нийгмийн ухамсар, улс төрийн соёлын түвшингийн тогтсон хэв маягаас хамаардаг. Ард түмэн дээрх засаглагч субъектуудыг иргэнлэг шинжтэй байхыг шаарддаг.

3. Үйл ажиллагааны нөхцөл. Иргэний нийгмийн “гүйцэтгэгч” субъект болох төрийн зүтгэлтнүүдийн үйл ажиллагаа нь нийгмийн амьдралын бүхий л салбарт хүрч ажиллах бодит боломж хэр байгааг, тэднийг явуулж буй үйл ажиллагаа хэр үр ашигтай байгааг илэрхийлж байдаг.

4. Арга барилын нөхцөл. Шийдвэр гаргах, хэрэгжүүлэх явц дахь арга механизмын тал юм. Нийгмийн бүлгүүдийн сонирхол байнга хувьсан өөрчлөгдөж байдаг тул нийгэмшилт, бүтээлч үйл ажиллагааны үр дагавар болон илэрдэг. Иймд төрийн зүтгэлтэн үйл ажиллагаагаа хэрэгжүүлэхдээ нийгэм - улс төрийн үйл явцын олон шинж төлвийг өөрийн мэдлэг боловсрол, амьдралын туршлага, арга барилдаа тулгуурлан явуулдаг.

Өрнийн улс төрийн үзэл санаанд төрийн зүтгэлтнийг байгалийн саад бэрхшээлийг даван туулж зогсоолдоо хүрэхийг тэмүүлж буй хөлөг онгоцны ахмадтай зүйрлэсэн байдаг бол монголчууд тэр “төрийн хөлөг онгоц”-ыг залуурдахдаа төр ёсны уламжлалыг чанд хадгалсан төрийн гүйх ухаан /хар ухаан/, тулх шинж, эрхэмсэг чанарыг нь өөрийн удирдлагын гол хэмжүүр болгож ирсэн түүхэн уламжлалтай. Өөрөөр хэлбэл манай эх сурвалжуудад “ажил үйлийн дүр”-ийг голлон үзэж функциональ хандлагад тулгуурлан төр, цэргийн зүтгэлтнүүдийн үйл ажиллагаанд ёс жаяг, нарийн чанд дэг, эмх журам, зэрэг дэв, авъяас чадварыг харгалзан үзэхийг үйл ажиллагааны механизм гэж үздэг./5/

Төрийн зүтгэлтэн бол өөрийн засаглалтай дээд түвшингийн өвөрмөц дүр болохынхоо хувьд энэ дүрийн эзэн байна гэдэг хэн хүнд тохиодог хувь тавилан биш юм. Төрийн зүтгэлтэний эрхэмлэн үзэх бүх шинжийг агуулсан ямар нэгэн сул талгүй тийм бодит хүн амьдралд байдаггүй боловч төрийн хүн “алдаа гаргах эрхгүй” байх ёстой.

Түүхэн сурвалж, хаадын цадиг, дээдсийн угийн бичгүүд дэх төрт ёсны үнэт эх сурвалжуудыг цаашид нарийвчлан судалж, сэргээн хөтлөх нь монголчууд бид төрийн уламжлалыг хадгалан бэхжүүлэх, төр улсаа хөгжүүлэх, төрийн ёс жаягаа дээдлэхэд чухал ач холбогдолтой болох буй заа. Ер нь уламжлалт төрт ёсны үед түүхэн бичлэг нь төрийн албаны шаардлагаар гол төлөв хийгдэж байсан бөгөөд дэлхий дахинаараа глобалчлагдаж байгаа орчин үед төрийн зүтгэлтний судалгааг улам бүр хөгжүүлэх нь онол - арга зүйн төдийгүй төр улсын тусгаар тогтнолын асуудалд чухал ач холбогдолтой болно хэмээн үзэж байна.

Ном зүй

Монголын төрийн байгуулал улс төрийн сэтгэлгээний хөгжил. 1,2-р дэвтэр УБ.,1995 /1/

Ч. Жүгдэр Чингисийн төрийн үзэл, цэргийн урлаг. УБ., 1990 /2/

Л.Пүрэвдорж Улс төрийн хошуучлал бол Монголын төрт ёсны чухал бүрдэл мөн. ШУА-ийн мэдээ . 1994 . 1 4 /3/

Г.Киссенжер Удирдагч нарт хэрэгтэй сургамж “Бодрол бясалгал “ сэтгүүл.1992 16 34-37 дахь тал /4/

Блондель .Ж. Политическое лидерство М., 1992 /5/

Ч. Жүгдэр 19-20-р зууны зааг дахь Монголын нийгэм улс төр философи сэтгэлгээний хөгжил. УБ., 1972

Ч. Лхагважав Дарангуйлал Авторитаризм УТБА Лекцийн эмхтгэл 1995 12 20-48 дахь тал

П. Наранцэцэг Улс төрийн манлайлалын тухай Шинэ толь . 1997 12 36-40 тал

Р.Эрдэнэбаатар Монголын төрийн түшээ бэлтгэж байсан уламжлалаас . “Шинэ толь” 1995 11, 36-39 дахь тал

Авцинова.Г.В Политическое лидерство “Государство и право “ 1993, 15

Дай. Р. Т, Зиглер. Х . Л Демократия для элиты. М ., 1984

Дашпүрэв Д. Этапы модернизаций монгольского общества М . .,1995